

nevoințele scrisului

450765/2

Doru Radosav

„Lamentamur non apparere labores nostros“ (Horațiu – „Ne plângem că nu sunt apreciate muncile noastre“) pot fi adjuocate drept cuvintele ce deschid seria unor reflecții asupra scrisului în cultura românească premodernă, focalizate mai ales asupra modului în care cel ce scrie se raportează „stricto sensu“ la actul scrierii.

Înainte de a fi pasiune sau exercițiu intelectual în sine, scrisul înseamnă trudă, efort, nevoie, în sensul că el traversează asprimea unei munci chinuitoare din punct de vedere intelectual și fizic. Întrucât scrisul s-a petrecut în epoca premodernă în majoritatea cazurilor, în cadrul culturii și literaturii religioase, din perspectivă teologală, scrisul a fost perceput drept o **nevointă**, adică o activitate care încorporează aceea, supunerea voluntară sau involuntară la o „încercare“ în sens religios. Toate acestea s-au petrecut în tăcerea și răbdarea monahală care, în cele din urmă, „îmbunătățesc“ și califică un comportament și spirit creștin.

Cu prevalență, aceste nevoințe sunt asociate scrisului sau copierii cărților religioase. Nenumăratele însemnări ale copiștilor, plasate în finalul cărților, transmit o lamentație privind eforturile scrisului, reclamând recunoașterea publică a muncii prestate.

Pe de altă parte, copierea cărților, ca activitate intelectuală, a făcut obiectul unor preocupări și meditații ale umanștilor europeni de primă mărime. Astfel, Francesco Petrarca, pasionat colecționar de manuscrise, abordează în *Dial. XLIII*, problematica copierii manuscriselor, pe care o intitulază „De copia librorum“⁽¹⁾. Același Petrarca, într-o scrisoare adresată, în 1366, lui Giovanni da Certaldo, vorbește despre un tânăr ucenic al său, Malpaghini, deosebit de dotat intelectual, care transcrie sau copiază lucrări literare „nu cu scrisul acela împodobit și pompos, care este propriu scriitorilor“, ci cu un scris simplu, cu o caligrafie corectă și clară, astfel încât „litera înseamnă lectură“⁽²⁾.

Erasmus de Rotterdam, într-o lucrare specială, dedicată copierii cărților (el înțelegea, în primul rând, prin copiere transcrierea unor pasaje, care însoțesc lectura ca adnotații) își arată admirația față de textele copiate (extrase din cărți), ce sunt asemenea aurului cules din râuri, „copia auri fluminis instar exuberans“. După cum „non cuius homini contigit adire Corinthum“⁽³⁾ (nu fiecărui om îi este dat să ajungă la Corint), aceste copii pot fi realizate doar de puțini oameni, adică de cei care dețin abilitățile și „virtuțile divine“ pentru acest tip de activitate intelectuală.

Însemnările copiștilor de manuscrise evidențiază o serie de clișee sau constante aferente nevoințelor scrisului. O primă constantă este cea care consacră **starea de umilitate a copistului**. Ipostaza de umilitate este motivată atât în sens laic, cât și religios. În sens laic, umilitatea este indusă de finalitatea muncii de copiere a cărților, și anume prin faptul că erau destinate uzajului social. Din perspectiva „sociologiei literare“ scrierile – copii sunt adresate oamenilor simpli, adică celor care fac parte din standardul definit de „humilitas“ sau „rusticitas“, în antiteză cu edițiile tipărite „grandiloquus“ sau „gravis“⁽⁴⁾, corespunzătoare unei categorii sociale și intelectuale mai înalte. Pe de altă parte, copiștii de manuscrise sunt considerați adevărați „lucrători ai cărții, umili auxiliari ai memoriei scrise“ sau „artizani modești ai celei mai mari aventuri a spiritului uman“ care este cartea. Conform opiniei savantului francez A.G. Hamman, supraviețuirea operelor vechi și transmiterea lor până în ziua de astăzi sunt victoria „umililor infanteriști ai culturii: scribi, tipografi, conștiințioși sau gâlcevitori, călugări sau clerici, ei sunt cei care au salvat patrimoniul nostru cultural“⁽⁵⁾.

„Cu spatele îndoit, cu gâtul răsucit, cu ochii uzați, copistul depune o adevărată muncă de sclav. Scrisul este, așadar, peste tot un lucru umil“⁽⁶⁾. Există, prin transmiterea anticității, o nobilitate a scriitorului și o umilitate a scribului sau a copistului. În antichitate, scriitorul (omul de litere) rareori scria, el, mai ales, dicta. Scrisul era munca sclavului.

În sens religios, umilitatea este determinată de **autoproiectia** copistului față de textele sfinte, față de mesajul divin încorporat în ele. Copistul se numește pe nedrept „păcătos“, „nevrednic“, „robul lui Dumnezeu“, care a scris „cu mână de țărână ce va putrezi“. Copistul, ca om, este, așadar, o consecință a păcatului adamit, filogenetic: „Că n-au scris heruvimi sau împodobit serafimi, ci au scris minte întunecată de tot felul de păcate“⁽⁷⁾. (1778).

Limitele fizice și intelectuale ale copistului sunt limitele omului obișnuit, iar **neputința** a fost substituită de **nevointă**: „... m-am nevoit a-l lucra ... știind neputința și slăbiciunea firii noastre...“⁽⁸⁾ (1809). În prelungirea aceleiași umilități, copistul adresează consecvent o rugăciune de iertare către cititorii cărților pentru greșelile de scriere. Din însemnările de la sfârșitul cărților poate fi extras un **corpus de rugăciuni**, specifice copistului, care, în linii mari, evidențiază aceeași tematică: „Dumneavoastră, cinstiților și de bun neam boieri și pravoslavnici creștini, cu multă plecăciune și smerenie vă rugăm unde veți afla în cartea aceasta niscareva și alunecări și greșeli, au din cuvinte, au din slove, au din greșala mea, nu huliți, ... nu blestemați, ..., ci iertați și îndreptați cu duhul blândețelor ca și pe dumneavoastră să vă ierte Domnul Dumnezeu“⁽⁹⁾ (1762).

Condiția de umilitate a copistului este determinată, de foarte multe ori, de supunerea acestuia unui canon al scrisului, unei **epitemii**, a unei pocăințe prin scris, detectabilă mai ales în spațiul monastic. Astfel, unele manuscrise „se copiau din porunca egumenilor din mănăstiri și a vlădicilor vechii. Copierea unui manuscris era îndeplinirea unei epitemii bisericești, poruncită de duhovnic celor ce veneau la dansii pentru săvârșirea tainei spovedaniei. Acești duhovnici alegeau, fără îndoială, pentru copierea unor asemenea opere, pe cei mai buni caligrafi“⁽¹⁰⁾.

Nevoințele exercitate în **tăcere** sunt o altă dimensiune a umilității specifice pietății creștine. Silențiozitatea trăirii religioase a fost consacrată prin reflexii teoretice în plan teologal și prin exemple din sfera comportamentului religios. Astfel, Avva Arsenie auzea în permanență un glas care-i porunca: „Fugi, taci, liniștește-te“, iar călugărul Fer Bruno, întemeietorul ordinului cartusanilor, a fost reprezentat iconografic „cu degetul arătător al mâinii drepte așezat pe buze, simbol al tăcerii“⁽¹¹⁾.

1. A. Marino, *Biografia ideii de literatură*, vol. I, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 160.

2. F. Petrarca, *Scrisori alese*, București, 1992, p. 370.

3. Erasmus de Rotterdam, *De copia verborum... comentarii duo*, Bazel, 1514, f.1.

4. A. Marino, *op.cit.*, p. 116.

5. Pierre Chauuu, *Au coeur religieux de l'histoire*, Perren, Paris, 1986, p. 79.

6. *Ibidem*, p. 80.

7. G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, vol. I, București, 1959, p.176.

8. M. Moraru, C. Velculescu, *Bibliografia analitică a cărților populare laice*, partea a II-a, București, 1978, p. 481.

9. G. Ștrempel, *op.cit.* p. 174.

10. Șt. Gr. Berecht, *Importanța însemnărilor slavo-române de pe manuscrisele vechi*, în *Arhiva. Organul Societății istorico-filologice*, XXXVIII, Iași, 1931, p. 450.

11. N. Steinhardt, *Dăruind vei dobândi*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, p. 290.

Scrisul în tăcere, care denotă, așadar, o stare specifică umilității, revine, de multe ori, în însemnările copiştilor. La 1829, logofătul Hurezanu lasă una dintre cele mai frumoase și sensibile mărturii despre tăcerea scrisului sau abținerea în tăcere, datorită nevredniciei celui care scrie: „Dacă vrednic nu sunt, nu fac începere, ci petrec într-o adiafonie, necăștigându-mi împotriva auzii în pricina scrisului din toate acestea. **Eu am petrecut într-o sine tăcerea** (s.n.)”¹²). Asumarea tăcută a scrisului devine antitetică cu retorica etalării nevoițelor care stă sub semnul lămâriei. Pe de altă parte, încheierea în tăcere a operei de copiere a cărților religioase are valențele unei formule sentențioase de tipul „finis coronat opus”: „Am scris eu, care mai jos iscălii, **am scris acest scris și am tăcut** (s.n.)... Matei Monahul... 1774”¹³).

Nu în ultimul rând, starea de umilitate a scrisului este indusă de **prezentimentul morții**. Copistul, la sfârșitul scrierii, enunță leitmotivul „mâinii de țărână”, adică mâna celui care a scris se transferă prin extincție în anonimatul materialității, pe când scrisul va rămâne. Se pune în evidență tensiunea dintre temporalitatea autorului și eternizarea prin scris, privity și ca un act de devoțiune, care, în esența ei, apelează o stare de umilitate, subiacentă transiterii peste timp a textului și mesajului biblic¹⁴.

Strădania scrisului, evaluată din perspectivă creștină sau teologală drept nevoiță, beneficiază de descrieri amănunțite, în care complexele și complexitatea scrierii pot configura o adevărată „fiziologie”, aferentă unei munci care alternează între efortul intelectual și cel fizic. Toate acestea sunt transpuse în clișeele descriptive sau livrești, care aduc la suprafață intimitatea lucrului copistilor de manuscrise. Într-o însemnare din 1669 de pe un Ohtoih se poate depista un astfel de clișeu: „... trudit-m-am după **puterea mea**, nevoitu-m-am din toată **inima** și m-am osârdui îndelungată vreme și abia putut-am să dobândesc ceea ce am dorit ... Făcutu-am pentru mine această de Dumnezeu însuflețită carte, numită ohtoih...”¹⁵). Se pot găsi în această însemnare elementele efortului scrisului, corespondente capacităților fizice, sufletești și intelectuale ale copistului: truda – echivalentă cu puterea, nevoița – cu inima, osârda – cu perseverența în timp. Tripticul trudă – nevoiță – osârde reprezintă, în egală măsură, tot atâtea trepte spre dobândirea împlinirii unui „lucru dumnezeiesc” precum este cel al scrierii cărților religioase.

Alte însemnări transpun într-o notă plină de lamentație eforturile punctuale ale nevoițelor scrisului, într-un repertoriu detaliat, care descompune „fiziologia” scrisului: „sunt mărturie vrednice de crezare pentru plata osteneții scriitorului, căci multe neputințe și slăbiciuni cuprind trupul lui: ochii uneori să pînjenesc, căutând, socotind și numărând mulțimea cea fără de număr a slovelor. Mâna dreaptă slăbește și dindeul: după cap îl doare pentru multa plecare a grumazilor; spatele îl dor pentru multa plecare gârbovindu-se; picioarele îi amortește, răvenindu-se de pământ; pieptul carile se rează de masa pre care scrie, ca cu cuțite săgetat și cuprins iaste; capul turburându-i creerii când îl rădică în sus se făcu ca un amețit; scaunul carile tuturor știut iaste că ori cine când șade pre scaun odihnă câștigă, iară scriitorul nu odihnă, ci zămorăre trupul dobândește; tot trupul, până nu se întinde, nu să îndreptează”¹⁶) (Mitrofan, ieromonah, 1804).

Etalarea amănunțită a eforturilor scrisului reclamă în plan secundar precauțiile copistului față de posibilele greșeli ale copierii, iar, pe de altă parte, ponderează admirația și prețuirea celui care urmează să lectureze textul realizat.

Un model al nevoițelor scrisului monastic este personificat de renumitul stareț Paisie Velicovschi de la mănăstirea Neamț. Un biograf al starețului reconstituie eforturile de scriere ale acestui călugăr învățat și, deopotrivă, reformator al vieții monastice românești din secolul al XVIII-lea: „Numai dacă luăm în seamă că toată partea dreaptă a trupului starețului până în tălpi era acoperită de rană, așa că el nici nu se putea culca pe sus, jos și pe laturi margine liberă, așa cum se cuvine. Când un ucenic, mirându-se, întrebă pe stareț cu ce peniță a scris această carte, poate cu pană de pân? Starețul răspunde: Nu! Cu pană de găscă”. Același stareț, într-o reflecție plină de seninătate, elaborată spre sfârșitul vieții, echivalează nevoițele scrisului cu cele ale propriei vieți, ajunsă la amurg, timpul scrisului nefiind altceva decât transpunerea fără echivoc a derulării propriei sale vieți în timp: „Și această carte o am scris la vremea bătrâneților, trecut peste 60 de ani ai neputincioasii vârstii mele, când și vederea și mâna și mintea să împuținează și să slăbește”¹⁷).

Depășind cu mult nivelul unui simplu copist de manuscrise, Paisie Velicovschi ajunge la adevărate performanțe caligrafice în transcrierea cărților: „În tinerețe, de pildă, el a prescris cartea Sf. Avva Doroftei cât este ea de mare, dar el a îngrămădit-o pe 24 de foite de hârtie, pe fiecare păgînă erau 70 de rânduri de scrisoare obișnuită, subțire ca firul de păr și literile nu se lățeau, ci erau vizibile și curate, iar caietul avea sus, jos și pe laturi margine liberă, așa cum se cuvine. Când un ucenic, mirându-se, întrebă pe stareț cu ce peniță a scris această carte, poate cu pană de pân? Starețul răspunde: Nu! Cu pană de găscă”. Același stareț, într-o reflecție plină de seninătate, elaborată spre sfârșitul vieții, echivalează nevoițele scrisului cu cele ale propriei vieți, ajunsă la amurg, timpul scrisului nefiind altceva decât transpunerea fără echivoc a derulării propriei sale vieți în timp: „Și această carte o am scris la vremea bătrâneților, trecut peste 60 de ani ai neputincioasii vârstii mele, când și vederea și mâna și mintea să împuținează și să slăbește”¹⁹).

Lumea celor care scriu își etalează patetic atât strădaniile și eforturile care urmau să binemerite de la cei care foloseau cărțile copiate, cât și temperanțele, care, uneori, însoțesc activitatea copistului. Astfel, într-o însemnare din 1782, se arată: „... m-am îndemnat și, din cuvânt în cuvânt, am trecut-o într-această carte, cu mâna mea, ca oricine ar citi, **nu să se minuneze că am scris-o** (s.n.) ... , numa să-și treacă vremea cu cetania ei, de va fi minte întreagă, să cunoască și să înțeleagă...”²⁰) Copistul, în consonanță cu imperativele religioase ale nevoițelor, încearcă să convingă de preeminența mesajului creștin, duhovnicesc, al scrierii sale, acesta nefiind un exercițiu intelectual în litera lui, ci în spiritul său. Esențial este sensul creștin degajat din scrierea propriu-zisă: „... Și te rog, iubitele cititor, nu prețui hârtia sau cerneala sau cea puțină osteneală a ticăloșiei mele, că prețuindu-le acestea, puțin dar vei afla, ci privește cu ochii minții ca într-o oglindă la fagurii duhovniceștilor desfătări care se cuprind într-această duhovnicească oglindă...”²¹) (1741). În acest caz, nevoița dedusă din concretețea actului scrierii vizează derizoriul sau deșertăciunea în fața sublimității mesajului divin; copistul este, de foarte multe ori, conștient că dimensiunile nevoiței sale sunt proiectate în gestuina și arbitrajul divinității: „Că eu, fraților, mult m-am nevoit, precum știe Stăpâna cărții acesteia, adevă Maica Domnului Hristos”²²) (1742).

Scrisul și nevoițele sale trimit în arriere – planul lor o serie de informații care particularizează caracteristicile unei lumi letrizate din epoca modernă.

Timpul scrierii dimensionează efortul concentrat și, deopotrivă, abilitățile celor care scriu. De obicei, o carte se copia în câteva luni, de la 1 – 2 luni până la 5 – 7 luni. În medie, 250 de file de manuscris erau realizate de un „copist talentat în 3 – 4 luni”²³). Pe de altă parte, uneori, timpul scrierii a devenit timpul oamenilor. Moartea nu a întrerupt scrisul, scrisul continuă, succesiunea generațiilor conferind o dimensiune seculară scrisului. Succedaneu și generațional, scrisul se perpetuează în dimensiunea temporală a lumii, atât cât a fost ea și cât va fi ea, „generatim per saecula”. Moartea unui copist în exercițiul scrierii transmite sarcina scrisului unui alt copist, uneori din aceeași familie: „Și această carte o au rescris-o popa Ioan din Aștileu și nu o au putut găta. Că au venit porunca lui Dumnezeu, care poruncă nici unui om de pe această lume să nu i să poruncească, de s-au pristăvit. Și o am scris-o eu, feciorul celu mai mic al lui popa Ioan, de unde au mărădui (rămas – n.n.)... , negata...”²⁴) (1729).

Scrisul din scris conferă reduplicarea modelelor, a izvoarelor și elaborează metascrierea: „**Scrisu-o-am** de pe un izvod ce era scris de ieromonahul Neculau, arhimandritul, ce scrie că au scrisu-o de pe o biblică a lui Șerban Vodă din Țara Muntenească când au fost în Țara Leșească”²⁵) (1756).

12. E. Moraru, C. Velculescu, *op. cit.*, partea I, p. 238.

13. E. Mosora, D. Hanga, *Catalogul cărții vechi românești din colecțiile B.C.U. "Lucian Blaga" Cluj, 1561-1830*. Cluj-Napoca, 1991, p. 15.

14. D. Radosav, *Sentimentul religios la români*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1997, p. 142-143.

15. Șt. Gr. Berechet, *op. cit.*, p. 456.

16. G. Ștrempeț, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. II, 1983, p. 410.

17. Nicodim, *Patriarhul României, Paisie, starețul mănăstirii Neamț din Moldova*, ed. a II-a, Neamț, 1943, p. 287.

18. *Ibidem*.

19. G. Ștrempeț, *Copiști...*, p. 18.

20. *Ibidem*, p. 179.

21. *Ibidem*, p. 216.

22. *Ibidem*, p. 40.

23. *Ibidem*, p. XXXVII.

24. *Ibidem*, p. 217.

25. G. Ștrempeț, *Copiști...*, p. 166.

Alteori, scrisul este continuat de un ucenic al unui copist mai în vârstă.

Nevoitele și truda copistului ucenic sunt similare cu cele ale ucenicului pus la rigorile muncii de către maestrul său. Nu întâmplător, copistul Popa Luca, ucenicul lui Ioan Popovici Muncăceanul, din sec. XVIII, își clamează nevoitele prin care a trecut în notele acute ale unei ieremiade: „Osebit condeuil meu, scrie ce-am pățit eu. O, truditul de mine! O, amărâțul de mine, cât m-am trudit, amărâțul de mine! Mai bine m-aș fi dus la școală în țară, o, mișelul de mine, că m-aș fi făcut inger în cântare...”⁽²⁶⁾

Scrisul sub epitimie, poruncă – canon, a fost un scris nevoit, crispat. Au rămas, însă, nenumărate mărturii despre **scrisul ca zăbavă**, scrisul ca plăcere, scrisul deliberat. Astfel, o însemnare din 1782 menționează: „Acest Hronograf, Cartea Împărăților ..., am scris-o iarăși eu în zilele Măriei Sale Constantin Șuțiu Voievod, care **șezându fără treabă** (s.n.) am scris-o eu, Nicolae Logofăt ...”⁽²⁷⁾. În aceeași zăbavă a scrisului se plasează și exercițiile de scriere în sine, privite ca amuzament: „Ioan Pestişanul, dascălu la Slatina fiind, am scris într-această cârtică ca să-mi încerc condeuil, să văz, poate scrie ceva.”⁽²⁸⁾ În același repertoriu al scrisului necrispat pot fi așezate și însemnările copiştilor care își cer răsplata muncii în tonalitatea unei convivialități populare: „Și am scris eu Poșa Anghel, pentru că mâna va putrezi, iar slova se va pomeni, amin. Să beți și pentru mine **un pahar de vin** (s.n.)”⁽²⁹⁾ (1790). Ironia și buna dispoziție a unor copişti atenuază din gravitatea nevoitelor scrisului. La 1752, copistul cărții lui Dosoftei, „Viața sfinților”, notează: „Ispitii această condică ca să vedem cum scrie iar mâna... Iar o muscă veni și să pusă pe condei și strică slovele, iar eu prinsei muscă și o pusei la falangă și-i dedei tri sute la talpă.”⁽³⁰⁾

Inabilitățile intelectuale ale copistului, greșelile de scriere sunt remarcate cu insistență în însemnările manuscrise, ca un leitmotiv ce revine în următoarea formulare: „Fiind prost și neînvățat... am nevoit până am ispitit”⁽³¹⁾. Pe de altă parte, activitatea copistului din perspectiva unei ierarhii monahale era periferică, în comparație cu activitatea de ritual, cu participarea la săvârșirea liturghiei. La 1736, un călugăr, Serafim, mărturisește: „Această sfântă carte ... nefiind eu vrednic cu nici un chip de slujbă (liturghie – n.n.) ... fără cât cu această puțină începătură de poslușanie ... am scris eu, Serafim”⁽³²⁾. Tot în maniera unui leitmotiv sau a unui clișeu este invocat harul divin ce patronizează scrisul copistului.

Pictură pe sticlă de GRIGORE DEJEU

Pilda talantului haric este pusă la baza scrisului, a priceperii în a scrie. Pornind de la povestea talantului, relatată de Apostolul Matei și interpretată de Sf. Ieronim și Sf. Ioan Gură-de-Aur, copişti se consideră beneficiarii talanților, care „sunt darurile ce se dau de Dumnezeu oamenilor”⁽³³⁾. În ordinea acelorași clișee se pot adjuca și *formulele de ieșire* din nevoitele scrisului: motivul corăbiei care ajunge la mal asemenea scriitorului care ajunge la sfârșitul scrierii sau cel al cerbului însetat, care ajunge, în cele din urmă, la izvoare.

Copistul, cu o mentalitate eminentamente religioasă, își pune întreaga operă în **devoțiunea și venerația lui Dumnezeu**. Astfel, într-o sugestivă însemnare din sec. XVIII, se menționează: „Laudă – Ție, Doamne, cu îngerii dau când sfârșim aceste trei părți într-această carte ... Primește de la un păcătos, când slujesc Ție, într-această lume ... să fie pururea cinstit și laudat numele Țău, iar eu de la inimă te mărturisesc cu condeuil meu (s.n.)”⁽³⁴⁾. Alături de această proiecție plină de pietate a scrisului există și exemple în care ireverențiosul, licențiosul își fac loc în cadrul însemnărilor manuscrise. Astfel, într-o însemnare din 1835, se menționează: „... mi s-a întâmplat de am citit și eu, robul lui Dumnezeu, Tudorache Logofăt, ..., la scoară (copertă – n.n.) scrisă lucru necuviincios, care cu anevoie este la cineva i-o va ceti scrisul acela, mai bine ar fi fost de nu s-ar fi născut acel om de au scris...”⁽³⁵⁾. Sub semnul licențiosului sunt plasate și însemnările sau exercițiile de scriere neavenite pe filele cărților religioase: „Cine va îndrăzni de va mai scrie în cărțile sfintei biserici și să știe că acela pre cheltuiala lui va pune cele stricate la cărți, căci pe ele nu se scriu aceste însemnări”⁽³⁶⁾.

Scrisul și nevoitele scrisului transmit particularități ale psihologiei copiştilor, diferențiate atât ca vârstă, cât și ca sex, configurând un adevărat **gender writing**. Copistul – bărbat, așa cum s-a arătat mai sus, își marchează în mod emfatic nevoitele și strădanile scrisului. Femeile-copişti, în special călugărițele, sunt mai detașate, trec cu seninătate peste nevoitele scrisului: „Scrisu-s-au embrăcate încă în haină religioasă. Astfel, lectura aleatoare a cărții „Iivadă duhovnicească” a lui Ioan Moshos determină copierea ei: „Citind la această carte și văzând lucru preacuvios, m-am îndemnat și o am scris... 1777”. Pornind de la acest îndemn intelectual inspirat de lectură se trece la elogiul învățaturii și al bibliotecii, perimetrul scrisului și cititului: „Nu iaste mai cuvios și vrednic de laudă decât a iubi oarecine învățatura, a avea osărdă la cele folositoare. Precum împăratul Eghiptului, Ptolemeu Filadelful, fiind foarte cu mare osărdie întru stăpânirea sa ca să lase vreo pomenire vrednică de laudă, după sfârșitul vieții sale ... au strâns o sumă mare de cărți ca la patruzeci de mii, cu tot felul de învățături...”⁽⁴¹⁾.

Se poate concluziona că scrisul, cu nevoitele lui, și-au găsit starea de grație, de împăcare cu truditul scrierii, între copertile unei cărți încheiate și în spațiul unei biblioteci mereu deschise și mereu neîmplinite.

În proximitatea scrisului, dincolo de etalarea nevoitelor și rigorilor unei munci nu de puține ori chinuitoare, sunt provocate și o **serie de meditații** care pornesc de la scris, dar care au drept obiectiv cartea, învățatura și biblioteca. Copierea manuscriselor germinează în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea dinspre impulsuri iluministe o lume în care învățatura, cartea și biblioteca devin cuceriri și preocupări ale spiritului uman, îmbrăcate încă în haină religioasă. Astfel, lectura aleatoare a cărții „Iivadă duhovnicească” a lui Ioan Moshos determină copierea ei: „Citind la această carte și văzând lucru preacuvios, m-am îndemnat și o am scris... 1777”. Pornind de la acest îndemn intelectual inspirat de lectură se trece la elogiul învățaturii și al bibliotecii, perimetrul scrisului și cititului: „Nu iaste mai cuvios și vrednic de laudă decât a iubi oarecine învățatura, a avea osărdă la cele folositoare. Precum împăratul Eghiptului, Ptolemeu Filadelful, fiind foarte cu mare osărdie întru stăpânirea sa ca să lase vreo pomenire vrednică de laudă, după sfârșitul vieții sale ... au strâns o sumă mare de cărți ca la patruzeci de mii, cu tot felul de învățături...”⁽⁴¹⁾.

Se poate concluziona că scrisul, cu nevoitele lui, și-au găsit starea de grație, de împăcare cu truditul scrierii, între copertile unei cărți încheiate și în spațiul unei biblioteci mereu deschise și mereu neîmplinite.

26. Fl. Dudaș, *Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei*, Timișoara, 1979, p. 96.

27. G. Ștrempele, *Copişti* ..., p. 168.

28. *Ibidem* p. 175.

29. *Ibidem*, p. 7.

30. E. Mosora, D. Hanga, *op.cit.*, pag. 23.

31. G. Ștrempele, *Copişti*... p. 197.

32. *Ibidem*, p. 290.

33. *Ibidem*, p.232.

34. D.Radosav, *op.cit.*, p.77.

35. E. Mosora, D. Hanga, *op.cit.*, p. 91.

36. V. Leu, *Banatul între arhaic și modern*, Reșița, 1993, p.32.

37. G. Ștrempele, *op.cit.*, p.149.

38. G. Ștrempele, *Copişti*..., p.149.

39. *Cartea veche românească în colecțiile Arhivelor Statului*, București, 1985 p.56.

40. L.Costin, *Cântece, în Șezătoarea*, vol. XXIV, Folticeni, 1929, p. 15 – 16.

41. *Ibidem*, p.238.